

werken aan een

groene pedagogische ontwikkellijn

Op zoek naar

In 2004 is Agora, de Stichting voor Bijzonder Primair Onderwijs in de Zaanstreek, met twee scholen voor speciaal basisonderwijs aan een uniek project begonnen. De kinderen van deze scholen kregen de mogelijkheid om te kiezen voor een groenatelier op de boerderij. Zij werkten vier à vijf weken lang één ochtend per week mee op de boerderij.

De ervaringen die hiermee zijn opgedaan hebben geleid tot veel enthousiasme en vooral tot de vraag naar een uitbreiding van het project binnen het samenwerkingsverband 'breed Onderwijs Zorg' (bOZ).

Begin 2009 is bij Transforum een aanvraag voor subsidie ingediend en een project met een bredere doelgroep kon in augustus 2009 beginnen. Hierin hebben vijf afzonderlijke pilots gedraaid.

In deze praktijkprojecten hebben zowel onderwijs als zorg en welzijn een plek gekregen en stond de zoektocht naar een ontwikkellijn voor groene pedagogiek op de boerderij centraal. Groene pedagogiek omvat alle activiteiten in een groene context of omgeving die kinderen concrete leer- en ontwikkelingsmogelijkheden biedt.

Met het project *Groene pedagogiek* willen we een aanzet geven voor een doorlopend programma voor 2-20 jarigen op de boerderij en een start maken met een meer strategische ontwikkeling. Het is de bedoeling om in de regio Amsterdam-Zaansstad meer samenwerkingsprojecten te stimuleren en samenwerking met verschillende zorg- en landbouworganisaties te ontwikkelen.

In dit boekje leest u hoe we het onderzoek hebben uitgevoerd, een beschrijving van de afzonderlijke praktijkprojecten, de bevindingen en onze wensen voor de toekomst. Mocht u meer willen lezen, dan kunt het eindrapport vinden op www.transforum.nl.

Dit boekje bevat een verslag van het project 'Groene pedagogiek' dat het breed Onderwijs Zorgverband (bOZ) in 2010 heeft uitgevoerd. Dit verslag is een verkorte versie van het eindrapport.

Groene Pedagogiek

De aanpak van het project

De boerderij is een concrete context, waar werken, leren en ontwikkelen in een 'echte' omgeving plaats vindt en waar kinderen en jongeren uitgedaagd worden. De basis van de vijf praktijkprojecten is gelijk. De activiteiten zijn gericht op het zoeken naar mogelijkheden voor groene pedagogiek. Alle activiteiten zijn gericht op kinderen en jongeren van 2-20 jaar met een handicap, of een leer- dan wel een ontwikkelingsachterstand. Hierbij moet gedacht worden aan kinderen en jongeren met een emotionele, gedrags- of ontwikkelingsstoornis.

emotionele stoornissen	gedragsstoornissen	ontwikkelingsstoornissen
<i>angststoornissen</i>	<i>gedragsstoornissen</i>	<i>spraak/taal stoornissen</i>
<i>stemmingsstoornissen</i>	<i>oppositieel opstandige gedragsstoornis</i>	<i>leesstoornis</i>
<i>obsessieve compulsieve stoornissen</i>	<i>ADHD</i>	<i>autisme spectrum stoornissen</i>
<i>somatoforme stoornissen</i>		

Voor het onderzoek naar groene pedagogiek zijn we in elke pilot op zoek gegaan naar antwoorden op de volgende zes vragen:

- Wat is je opgevallen in het werken met deze kinderen op de boerderij?
- Wat levert dit programma de leerlingen op?
- Is dit een interventiemethode die gestructureerd genoeg is om de kinderen een passende aanpak te bieden?
- Wat heb je gezien voor verschil tussen de kinderen op de instelling en op de boerderij, is er verschil merkbaar?
- Wat levert het op de boerderij werken op en wat heeft deze omgeving te bieden?
- Hoe zien jullie het vervolg en wat hebben jullie daarvoor nodig?

Hoewel de basis van de vijf projecten gelijk is, zijn er ook verschillen. Omdat we op zoek zijn naar een pedagogische ontwikkellijn op boerderijen voor kinderen en jongeren in de leeftijd van 2 tot 20 jaar, varieert de leeftijd van de deelnemers per project. De lijn die nu uitgetoetst is, ziet er als volgt uit:

Hoewel de basis van de vijf projecten gelijk is, zijn er ook verschillen. Omdat we op zoek zijn naar een pedagogische ontwikkellijn op boerderijen voor kinderen en jongeren in de leeftijd van 2 tot 20 jaar, varieert de leeftijd van de deelnemers per project. De lijn die nu uitgetoetst is, ziet er als volgt uit:

2-7 jaar - Medisch Kinderdagverblijf.

De nadruk ligt op het verkennen van de omgeving en beleving van de boerderij in het echt.

6-12/ 14 jaar - Speciaal basisonderwijs.

Belangrijk hierbij is het volgen van een programma dat gebonden is aan het curriculum van de school. Daarbij wordt de kennis en kunde van de kinderen aangesproken en is het sociaal emotionele aspect van groot belang.

6-12/ 14 jaar - Buitenschoolse Opvang.

De nadruk ligt in dit programma op vrijetijdsbesteding binnen een vast programma op de boerderij.

12-18 jaar - Voortgezet Speciaal Onderwijs.

In deze groep ligt de nadruk op het aanleren van werkvaardigheden. Uitbreiding wordt gezocht in werkzaamheden binnen natuurbeheer, fruitteelt en het technisch onderhoud van allerlei onderdelen van de boerderij. Verder werd gewerkt aan het uitbreiden van vaardigheden op sociaal en technisch (tuinbouw) gebied. Dit programma kan verder uitgebreid worden tot een leerwerkprogramma dat als toelating tot de arbeidsmarkt of arbeidsgerelateerde vaardigheden kan dienen.

Aangezien we bij de praktijkprojecten te maken hebben met verschillende partners, hebben ze allemaal een andere aanpak en organisatievorm. Voor elke project is maatwerk geleverd.

Aan de hand van voorbeelden uit de pilots geven wij onze ervaringen en bevindingen weer. De voorbeelden die genoemd worden zijn afkomstig van de begeleiders van de verschillende projecten. Zij hebben hun ervaringen in dagboekvorm bijgehouden en zijn als begeleiders twee keer bij elkaar geweest om ervaringen uit te wisselen.

Groenatelier

Sjalom en Petraschool, Stichting Agora

Als vervolg en uitbreiding op het groenatelier waarmee de Agora scholen al werkten, is een speciaal programma gemaakt voor kinderen uit de REC4 groep van het speciaal basisonderwijs. De kinderen die meegenomen werden in dit project hebben één of meer van de volgende problemen:

- spraakachterstand, leesachterstand, sociaal emotionele achterstand (contact leggen)
- multi-complexe problematiek, ADHD, moeilijk lerend, PDD NOS
- moeite met contacten leggen, emotionele problemen
- emotionele problemen, vaak boos en/of agressief
- emotionele problemen in verband met thuissituatie, onzeker vanwege thuissituatie

Deze groep ging eenmaal per week naar de *Corneliahoeve* in Westzaan. Meester Cor Smit, de vaste begeleider vanuit de scholen op de boerderij, besprak van tevoren met de boer(in) welke activiteiten er gedaan konden worden door de groep.

Elke dag had een vast programma. Na het omkleden werden de kinderen in groepjes ingedeeld . De klussen die de kinderen deden waren heel divers en wisselden per seizoen en soms per uur.

Ervaringen

Cor Smit geeft aan: *‘De kinderen worden zich zeer bewust van de seizoenen en snappen heel goed dat de boer in de lente en zomermaanden gras gemaaid heeft dat in ronde balen geperst wordt voor het najaar, winter en een deel van het voorjaar. De kinderen leren veel op de boerderij en worden zich bewust van het omgaan met de aarde, voedsel en materialen. Ze leren wat fysieke inspanning en vermoeidheid is. Op de boerderij worden de zintuigen gestimuleerd, geprikkeld en gevoed door o.a. concrete werkzaamheden. De meervoudige intelligentie wordt aangeboord en verstevigd. Door verschillende activiteiten uit te laten voeren worden kinderen aangemoedigd.’*

Begeleidster Lise Scheltema vertelt over het klaar maken van de lunch: *‘De tweede keer kreeg ik twee ‘vrijwilligers’; de derde keer wilde iedereen wel helpen en waren er drie helpers. Inmiddels is het enthousiasme zo groot dat we iedere keer op ons lijstje namen zitten af te strepen, opdat er niemand overgeslagen wordt.*

Aan tafel is er ook het een en ander veranderd. Na de eerste dag noteerde ik: ...B. is boos omdat hij zijn eigen eten niet mag meenemen en eet niets. R. lust alleen maar ham en chocopasta... Er waren maar enkele kinderen die een kommetje soep wilde eten. Die eerste keer bleef de helft van de soep over. Na circa tien sessies blijft van een grote pan soep niets meer over. Zelfs die moeilijke eter kijkt nu sip als hij hoort dat er niet meer is. Tussen de happen door gaan nu opmerkingen over tafel als: “Het keukenteam krijgt van mij vandaag een 10!” Zelfs smulpaap R., opgegroeid op straat en sociaal onaangepast, durft complimenten te geven.’

Bevindingen

De meeste kinderen hebben na tien weken lunch op de boerderij onder andere geleerd dat het geen schande is om een beetje te ontspannen en te genieten. Daarnaast hebben ze ervaren dat je niet met geweld voor jezelf hoeft op te komen en dat je over je eigen beperkingen heen kunt komen.

Vormen van Meervoudige Intelligentie en de wijze waarop ze aangesproken zijn:

1. Verbaal linguïstisch: uitbreiding woordenschat, bijhouden logboek

2. Logistisch mathematisch: tellen, delen, meten objecten op de boerderij

3. Visueel ruimtelijk: foto's en tekeningen maken voor het logboek

4. Muzikaal: omgevingsgeluiden, geluiden uit de natuur

5. Lichamelijk: grove (lopen in het land, werken met kruiwagens) en fijne motoriek

6. Naturalistisch: verzorgen en bestuderen van wilde en boerderijdieren, determineren van planten, bereiden van kaas en yoghurt

7. Interpersoonlijk: elkaar helpen, co-operatief leren, leiding geven en ontvangen, echt werken, zorgen voor het welzijn van dieren.

8. Intrapersoonlijk: ontwikkelen doorzettingsvermogen en moed, zorg voor eigen en andermans spullen, lief en leed delen door geboorte en dood van dichtbij te zien.

Met de hele groep naar de boerderij

Speciaal basisonderwijs AH Gerhardschool, Stichting Orion

Voorbeelden van activiteiten

- kennismaking met de boerderij en rode overalls en laarzen passen
- schapen tellen in de wei
- konijnenhok opstrooien
- kalfjesruimte opstrooien
- aanvegen van de koeienstal
- stro verplaatsen
- gras verzamelen op het land

In dit traject volgde een groep van 14 kinderen in de leeftijd van 8-10 jaar een programma op zorgboerderij *Ons Verlangen* in Zunderdorp, Amsterdam. Dit duurde tien weken.

De kinderen werden in twee groepen gesplitst. Elke groep ging om de week naar de boerderij. De groep op de boerderij bouwde voort op de ervaringen en leermomenten die al opgedaan waren. De groep op school kreeg boerderij gerelateerde opdrachten te verwerken. Per week werden de activiteiten voorbesproken met de boer(in).

Tijdens dit traject werd uitgezocht wat de kinderen moeten of kunnen leren op de boerderij en wat de opbrengst zou kunnen zijn, om vervolgens een methodisch programma te kunnen ontwikkelen waarin alle 8-10 jarigen van de Gerhardschool kunnen meedraaien.

Naast het Passend Onderwijs en het Positive Behaviour Support Programma (PBS), dat gericht is op het activeren van sociaal gedrag, zou dit boerderijprogramma een mooie aanvulling kunnen zijn op het huidige pakket. De centrale vraag was: *kunnen we het gedrag van de kinderen beïnvloeden door een boerderijprogramma aan te bieden, en heeft dat blijvend effect doordat het ook ander gedrag op school laat zien?*

Om het programma op te kunnen zetten werd een groot aantal sociaal emotionele doelen voor het verblijf, het werken en leren op de boerderij aangegeven:

- De kinderen zijn zich bewust van het effect van hun gedrag op de dieren.
- De kinderen durven de dieren aan te raken, op te pakken en dichtbij te komen.
- De kinderen kunnen op een adequate wijze samenwerken, overleggen over de aanpak van een taak en kunnen zelfstandig een taak uitvoeren. Ze maken hun taak af, komen hun afspraken na en ruimen zelf hun spullen op.
- De kinderen luisteren naar de boer/boerin, naar de begeleiders en andere cliënten. Ze kunnen op hun beurt wachten.

- de kinderen ervaren dat het leuk is om te werken en zien het nut in van het werk.
- ze voelen zich gewaardeerd en gerespecteerd.

Dit hele pakket aan doelstellingen werd in een flexibel en niet helemaal vastgelegd programma uitgevoerd. Binnen het programma werd het aanbod per thema geclusterd.

Ervaringen

Tijdens het werken werden aan de kinderen vragen gesteld en daarmee in een concrete context geplaatst. Enkele voorbeelden van vragen die aan de kinderen werden gesteld zijn:

- Waarom moeten de schapen in de wei iedere dag geteld worden?
- Hoe noem je een mannetjes- /vrouwtjesschaap?
- Hoe hanteer je gereedschap?
- Hoe pak je een konijn op?
- Waar wordt het mest voor gebruikt?

We zien dat de kinderen zich bewuster worden van hun eigen gedrag: *'Als je bij de dieren bent, moet je rustig bewegen en zachtjes praten. Doe je dit goed, dan kan je de dieren aanraken en verzorgen en komen sommigen zelfs naar je toe. Doe je dit niet goed, dan schrikken de dieren en lopen ze weg of worden ze wild.'*

Kinderen leren hun angst te overwinnen: *'De meeste kinderen durven in het begin niet dicht bij de dieren te komen, ze aan te raken of op te pakken.'*

Bevindingen

De gedachte achter dit programma is dat het aansluit op de positieve kindkenmerken en positief gedrag. Dit wil zeggen dat kinderen juist op activiteiten aangesproken worden die ze wel kunnen en waarin ze kunnen groeien. In verband met de vernieuwde kindgerichte methodische aanpak wordt er aangesloten bij handelingsplannen. Het therapeutisch effect (preventie/ therapie) van deze opzet is een neveneffect.

Je ziet bij de kinderen dat hun gedrag verandert. Ze gedragen zich op de boerderij echt anders. We merken dat de kinderen leren geduld te hebben en rustiger te blijven (vooral in de buurt van dieren), dingen die ze eerst niet durfden toch proberen, en vooral met elkaar iets samen doen. Ook merken we dat kinderen het leuk vinden om met andere cliënten van de zorgboerderij aan tafel te eten. Ze

doen gewoon mee in de groep en kunnen voor hun werk gewaardeerd worden. De kinderen hoeven minder gecorrigeerd worden. Ze zien snel de resultaten van hun werk en corrigeren ook elkaar. Als kinderen trots kunnen zijn op hun werk, levert dat zelfwaardering op.

Biologische tuin

Voortgezet Speciaal Onderwijs Orioncollege
Kingmaschool, Stichting Orion

De Kingmaschool, een school voor Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO) uit Amsterdam, is op de boerderij Balder in het Twiske aan het werk gegaan.

Daar is met een groep jongeren in de leeftijd van 12-16 jaar een dag in de week op de boerderij gewerkt. De groep werd opgesplitst in twee groepen, de ene groep werkte buiten op het land, de andere binnen met de eigen leerkracht. Het programma voor deze groep is al werkenderwijs opgebouwd. *‘We hebben met deze kinderen een biologische moestuin helemaal vanaf het begin opgezet. Hiervoor hebben we eerst een afgebakend stuk grond klaargemaakt en daarna over verschillende periodes gezaaid.’*

Bij dit project werd een extra begeleider met veel ervaring betrokken.

Ervaringen

De boer Hidde Abels vertelt: *‘De kinderen hebben zich in een aantal maanden tijd aangepast aan een werkomgeving. Ze werken meer gedisciplineerd en gestructureerd. Ze leren omgaan met een situatie waar er fysieke inzet van je verwacht wordt. Situaties waarin ze zich niet kunnen verschuilen achter bepaalde problemen, omdat iedereen die kruitwagen wel kan versjouden. Het werk vergt goed denkwerk en ingetogenheid. Niet alles kan er in één keer af. Symbolisch gesproken kwam de leerling haast uit de grond te voorschijn en ontdekte de te oogsten vruchten. Een wonderbaarlijke ervaring om mee te maken, ook als boer.’*

Over de sociale- en educatieve ontwikkeling wordt aangegeven dat het werk vergelijkbaar is met een leerwerkstage. Abels geeft aan: *‘Het samenwerken geeft structuur. Ik denk dat alle leerlingen, hoe lastig soms ook, een positieve ontwikkeling hebben doorgemaakt. Onruststokers kregen ook steeds minder greep op de groep, omdat de overigen het te druk hadden met de tuin. Onrust rond hun tuintje, het kon immers de oogst teniet doen, werd steeds minder getolereerd.’*

Voorbeelden van activiteiten

- omspitten van de grond
- het stuk grond onkruidvrij maken
- zaaien
- bijhouden en de planten water geven
- afrasteringen maken
- oogsten

De praktijkbegeleider Paul Boering vanuit de Kingmaschool geeft aan: *‘De tuinen hadden ons wel gemist na zeven weken vakantie. Het lijkt wel een groot oerwoud en de leerlingen die eerder op de tuin waren geweest, stonden er verbaasd van. Ondanks de zorg van boer Hidde en begeleider Guido, was een deel van de oogst door dieren aangevreten. In de koolrabi’s zaten dikke slakken. Goed voor de composthoppen. De Nieuw-Zeelandse spinazie had het erg goed gedaan en die hebben we voor een groot deel geoogst. Na de vakantie hadden we ook besloten met de hele groep (8 kinderen) de hele dag op de tuin te werken. Er was immers voldoende te doen. Voor de vakantie splitsten we de groep en hadden de kinderen een deel les in een apart boerderijlokaal. Nu konden we meer aandacht geven en de leerlingen beter begeleiden. Het enthousiasme is erg groot en ze willen graag naar de boerderij. Ook als het regent blijven de kinderen braaf doorwerken en oogsten nog bonen en courgettes en ruimden op of gingen bedden omleggen.’*

Bevindingen

In de toekomst zou dit project uitgebreid kunnen worden met lessen in de voedselkringloop. In combinatie met het zelf planten en oogsten, kan het klaarmaken van eten natuurlijk ontzettend educatief zijn. Naast het werken op de tuin zouden er lessen gegeven kunnen worden in diervverzorging. Er zou ook meegewerkt kunnen worden op de boerderij, verschonen van hokken, verwijderen van schapen, voederen van kalveren. Het Twiske zelf is als natuurgebied geschikt voor natuur-educatie.

Klein project, grote stappen

Medisch Kinderdagverblijf, Spirit

Over een periode van tien weken zijn drie kleuters van het Medisch Kinderdagverblijf (MKD) op bezoek geweest bij de Agrarische Kinderopvang Boerderij *Ti-ta Tovenaar* in Zuidschermmer. Hierbij is deels apart gewerkt en deels aangesloten bij de kinderen van de kinderopvang. De kinderen van het MKD werden apart begeleid door juf Karin Witjes. De weken werden opgedeeld in thema's, zodat elk thema apart en uitgebreid aan bod kon komen. Per dag werd van het thema een programma gemaakt en werden de kinderen mee naar de boerderij genomen. Twee thema's die aan bod zijn gekomen waren Tractoren en Koeien.

Ervaringen

Karin geeft bij het thema *Koeien* aan: *‘Na het fruit eten zijn we op pad gegaan naar de stallen. Ik heb daar verteld over waar de melk vandaan komt en wat er van gemaakt wordt. Hierbij heb ik om het geheel te visualiseren melk, boter en kaas meegenomen. Ook hebben we een lege kleurplaat van een koe ingekleurd met vlekken. Ze mochten één koe kiezen in de stallen en die zijn ze gaan nakleuren. Hierbij ging C. een aantal keer bij zijn gekozen koe kijken naar de vlekken en bleven S. en B. vooral erg geconcentreerd zitten en kleuren. In de stal bij de koeien stond een lammetje helemaal alleen in een hokje. S. wilde weten wat er was en ging bij hem kijken. Hij wilde hem aaien maar het lammetje leek wat angstig. Hij vond het zielig dat hij zo alleen stond. Het laatste kwartiertje zijn we nog even met de andere kinderen buiten gaan spelen aan de achterkant. Bij het eten kwam boerin Ria er nog even bij zitten en C. vroeg haar naar het lammetje. Ria vertelde de kinderen dat het lammetje in het water was gevallen en dat de moeder haar verstoppen had. Alle drie zaten ze aandachtig te luisteren naar het verhaal en stelden er vragen over.’*

Voorbeelden van activiteiten

Bij Tractoren:

- Spelletje dieren raden
- Liedjes boerderij zingen
- Toren bouwen met stenen
- Tractoren bekijken
- Voorwerpen zoeken bij de tractor

Bij Koeien:

- Binnen spelen met de boerderij (dieren)
- Hooi vegen bij de koeien
- Vertellen over kaas, melk en boter
- Vlekken van koeien nakleuren
- Koeien aaien en hooi geven
- Verstopspelletje in de hooiberg
- Buiten spelen met de tractoren en fietsjes.

De kinderen blijven enthousiast en willen weten wat we gaan doen. De kinderen durven vragen te stellen, gaan zelf op onderzoek uit, luisteren goed en zijn nieuwsgierig. De kinderen vertellen bij het thuiskomen veel over het bezoek aan de boerderij aan hun ouders.

Bevindingen

Na tien bezoeken aan de boerderij zijn de effecten nog niet erg zichtbaar, maar toch kon een aantal punten al gesignaleerd worden.

- De kinderen vertellen positieve verhalen over de boerderij en hebben elke keer zin om te gaan.
- Ze hebben onderling (ook met de kinderen uit de reguliere groep) goed contact. Dit heeft er ook mee te maken dat het een klein groepje is.
- Ze helpen elkaar met klimmen, sjouwen, tillen, rijden.
- Ze vinden het contact met de dieren erg leuk. Ze zijn niet bang voor de grote paarden en durven de dieren te aaien. De kinderen praten met de dieren.

Karin geeft aan: *‘B. is socialer geworden omdat hij hier kon oefenen met dieren en andere kinderen. Daarbij was S. een goede proefpersoon om zijn grenzen aan te geven. Doordat ik als begeleider een klein groepje van drie kinderen heb, kan ik ook een goede band opbouwen.’*

Belangrijke succesfactoren voor het slagen van het project waren het enthousiasme en de motivatie van de betrokken mensen, de flexibiliteit van de begeleider en de locatie, het feit dat de begeleider contact had met de ouders door zelf de kinderen op te halen en weer thuis te brengen, en de grootte van de groep.

Voor de toekomst zouden de begeleiders een aantal zaken anders aan willen pakken. Zo is het belangrijk duidelijkheid te hebben over de financiën en het vervoer, meer contact en informatie te onderhouden tussen het Agrarisch Kinderdagverblijf en het MKD, en een goede balans te zoeken tussen het aanbieden van cognitieve zaken en het gewoon ervaren. Het cognitieve aspect hoeft niet voorop te staan.

‘De verwachtingen van het project zijn zeker uitgekomen’, vertelt de manager van het MKD Renate Zom. De kinderen waren enthousiast over de boerderij. De boerderij heeft daarbij een meerwaarde. De kinderen zijn in een andere omgeving en er zijn andere activiteiten. Karin geeft aan dat tien weken wel maximaal is vanwege de energie die het begeleiden kost.

Ook is het lastig het gedrag van kinderen te voorspellen. Voor de toekomst zouden de begeleiders kinderen niet echt meer voorselecteren. Juist door op de boerderij gedurende een aantal proefweken te kijken voor welke kinderen dit een interessante optie is, kan er veel informatie worden verkregen.

Buitenschoolse opvang De Tamboerijn, Tinteltuin

De organisatie voor buitenschoolse opvang Tinteltuin, biedt op de Tamboerijn buitenschoolse opvang aan kinderen uit het speciaal basisonderwijs in de Zaanstreek. Kinderen van de Tamboerijn hebben meegedaan aan een praktijkprogramma op de boerderij. In twee groepen zijn zij naar de boerderij *Knedo Stables* in Wijde Wormer geweest. In de eerste groep zaten vijf jongens van verschillende leeftijden (5, 6, 7, 8 en 10 jaar). De tweede groep bestond uit vier kinderen: drie meisjes en een jongen. De eerste twee keer is met de groep als geheel samen gewerkt. Dit was erg druk. De jongens waren meer met elkaar bezig dan met activiteiten op de boerderij. Daarna is de groep opgesplitst. Duidelijk kwam naar voren dat een 1 op 2 begeleiding gewenst was binnen dit project. Dit komt onder andere door de leeftijd van de kinderen en hun problematiek. Er was van tevoren een duidelijk programma bedacht. Er was wel vrijheid om er van af te wijken, het is namelijk belangrijk in te spelen op de behoeftes van het kind op dat moment. Soms werd het bewust niet gedaan, om de persoonlijke ontwikkeling van de kinderen niet in de weg te staan.

Ervaringen

Over de eerste boerderijgroep vertelt Esther, de begeleidster: *‘T. Is erg bang van de honden in het begin. Loopt er voor weg. Kruipt bij de leiding om steun te zoeken. Na twee uur zaten de honden bij hem op schoot en wilde hij ze graag mee hebben als we ergens heen gingen. Heeft angst voor kippen, uit dit niet op abnormale manier. Doet niet mee met kippen voeren maar blijft wel in de buurt (kippen zitten achter gaas). H. is een druk, ongecontroleerd jongetje. Op de boerderij onderging hij een hele metamorfose. Hij luisterde beter, werkte hard en was erg nieuwsgierig naar alle dingen en informatie. Hij zoekt positieve aandacht op door goed mee te doen. Hij let niet altijd op anderen, wil graag alles zelf doen.’*

Na enige tijd: *‘T. heeft geen angst meer voor de honden. Was erg druk afwezig, luisterde slecht. Hij liep weg van de leiding, deed zijn eigen ding. Na streng te worden toegesproken ging het beter en deed hij actief mee. H. is weer erg enthousiast aanwezig. Luisterde voor zijn doen goed. Was erg actief aan het meedoen met alle klussen. Vraagt ook informatie aan de boer, hij vind het erg interessant allemaal.’*

Over de tweede boerderijgroep vertelt Esther: *‘Bij twee meisjes zie ik duidelijk verschil op de boerderij. N. is een verlegen meisje en mag sterker in haar schoenen staan. Op de BSO zien wij wel vooruitgang, ze zegt meer haar mening en draait beter mee in de groep. Op de boerderij nam zij ook het voortouw als de taak duidelijk was. Ook heeft zij ervaring met paarden door de zorgboerderij waar zij in het weekend heen gaat, waardoor zij het voortouw nam bij activiteiten met de paarden. Hierdoor konden wij haar complimenteren en had zij ook een paar sprongen voor op de andere kinderen. Dit is goed voor haar zelfvertrouwen en zelfbeeld, en dat liet zij ook voorzichtig zien.*

J. is een meisje met ADHD en ODD. Ze is altijd erg op zoek naar grenzen, ook al zijn deze duidelijk. Op de boerderij heeft zij wel alle grenzen uitgeprobeerd, maar was zij ook erg enthousiast aanwezig, wilde graag leren. Ze was nog steeds druk en uitdagend, maar met een grapje of opdracht was dit gedrag snel te keren. Erg leuk om te zien dat juist zij (“duhh ik ga echt niet naar de boerderij, dat stinkt naar poep, gadver!”) heel veel plezier heeft in het uitje naar de boerderij!’

Bevindingen

Esther geeft aan: *‘Als je nu kijkt naar het praktijkproject denk ik dat een aantal kinderen absoluut baat hebben bij een dagbesteding op de boerderij! Misschien dat alle kinderen dit wel blijken te hebben, als deze BSO mogelijkheid structureel aangeboden gaat worden.’*

Belangrijke bevindingen zijn:

- De kinderen hebben veel mogelijkheden tot spel, maar vinden het ook leuk om klussen te doen.
- Ze moeten wennen aan de omgeving die heel anders is.
- Ze zijn betrokken op de dieren.
- Ze moeten soms in kleinere groepen gesplitst worden om de begeleiding goed af te kunnen stemmen op hun stemming en gedrag.
- De ouders vinden de omgeving van de boerderij erg stimulerend en goed voor hun kinderen.
- De boer en boerin zijn enthousiast en de kinderen reageren erg goed op hun leiding.
- De samenwerking tussen de BSO medewerker en de boer(in) verloopt soepel en flexibel.
- Al lerend wordt gezamenlijk het praktijkprogramma verder uitgewerkt, bijgesteld en gestructureerd. Leren van de ervaring is voor de begeleiders erg belangrijk. Goede communicatie dus ook.

Kinderen ontwikkelen zich op de boerderij

De zoektocht naar een ontwikkelijn voor groene pedagogiek op de boerderij in de vijf praktijkprogramma's, heeft veel opgeleverd. De bevindingen geven we weer aan de hand van de eerder beschreven onderzoeksvragen.

Wat is je opgevallen in het werken met deze kinderen op de boerderij?

Kinderen kunnen gericht werken, als ze maar voldoende vrijheid hebben om zelf keuzes te maken en zich te ontwikkelen. De kinderen zijn vrolijk en willen graag naar de boerderij terug. De kinderen raken gehecht aan de boerderij en de boeren.

Wat levert dit programma de leerlingen op?

Een helder programma met afspraken en veel mogelijkheden om zich te ontwikkelen. Het biedt ook een kader om te exploreren en vooral ook om sociale vaardigheden te oefenen. Het leren omgaan met dieren en het uitvoeren van natuuractiviteiten wordt als een grote aanwinst in het programma gezien.

Is dit een interventiemethode die gestructureerd genoeg is om de kinderen een passende aanpak te bieden?

De vijf pilots geven voldoende aanleiding om verder te werken aan het ontwikkelen van een interventiemethode. Ondanks het feit dat er vijf verschillende deelprojecten zijn gedraaid, lijkt een theoretische onderbouwing mogelijk. De boerderij biedt voldoende mogelijkheden om een effectieve methodiek te gaan ontwikkelen. Hiervoor zal in 2011 onder andere contact gezocht worden met het Nederlands Instituut voor Jeugdbeleid (NJI).

Wat heb je gezien voor verschil tussen de kinderen op de instelling en op de boerderij? Is er verschil merkbaar?

De begeleiders konden binnen deze pilots een goede vergelijking maken, omdat zij zowel op de boerderij als in de instelling met deze groep werken. Alle begeleiders geven aan dat de boerderij de kinderen meer uitdaagt en aanzet tot participatie, meedenken en eigen initiatief. Vooral ook het samenwerken en in andere groepen werken blijkt hierin voortreffelijk te gaan.

Wat levert het op de boerderij werken op en wat heeft deze omgeving te bieden?

Het werken biedt structuur, afwisseling aan werkzaamheden en ook mogelijkheden tot rustig en aandachtig werken. Juist de mogelijkheden om geconcentreerd te werken, te rennen, nieuwe vaardigheden op te doen en samen of alleen te werken en ook tot rust te komen zijn belangrijk. Gewoon zijn wie je bent en ook nog gewaardeerd worden om wat je doet, laat op vele kindergezichten een glimlach verschijnen.

Hoe zien jullie het vervolg en wat hebben jullie daarvoor nodig?

Het vervolg zit vooral in het verder documenteren en uitwerken van de programmaliijn. Daarmee kunnen ook beslispunten, keuzemogelijkheden en samenwerkingsafspraken vastgelegd worden. Het zou prachtig zijn als er een programmaliijn kan ontstaan met een erkenning als specifieke interventie in de brede onderwijs-zorg.

Hoe willen we verder?

Met de verschillende projecten is een eerste stap gezet in het aanbieden van een breed programma voor de ontwikkeling van kinderen die speciale zorg nodig hebben. De begeleiders en de kinderen hebben de programma's als positief en stimulerend ervaren.

Om tot echte innovatie in het brede onderwijs-zorgsysteem te komen zal er een nieuw specialisme moeten ontstaan. Een specialisme waarin de ontwikkelboerderij een structureel onderdeel vormt in de samenwerking tussen landbouw en onderwijs-zorg organisaties.

Om zover te komen zullen de zorgactiviteiten en de boerderijprojecten die als interventiemethoden binnen het speciaal basis- en voortgezet onderwijs hebben gedraaid, een transitieslag moeten maken om structureel te worden.

In dit project hebben we gezien hoe het kan, maar zijn ook dingen naar voren gekomen die omgebouwd moeten worden wil de transitieslag echt gemaakt kunnen worden.

Om boerderijen als werkelijk onderdeel van een onderwijs-zorg aanbod te laten fungeren, moet een aantal zaken structureel geregeld worden. Dit zal op drie niveaus moeten plaats vinden: op strategisch, tactisch en operationeel niveau.

Strategische niveau

ministeries, provincie, regionale netwerken, gemeentes

Op het niveau van organisatorische samenwerkingsverbanden (zoals bOZ) is het mogelijk een initiatief te starten en uit te bouwen, maar de regionale politieke ondersteuning zal hierbij onmisbaar zijn. Dit zal met name tot uiting komen in het grensoverschrijdend werken tussen de sectoren landbouw, zorg en onderwijs. Hierbij blijkt van cruciaal belang te zijn of gemeentes of provincie een aanmoedigende en financiële rol willen spelen.

Het is moeizaam om naast alle schoolwerkzaamheden nieuwe projecten een goede kans te geven als daar te weinig 'echt projectgeld' tegenover staat. Inzeturen verdampen snel en er is altijd wel iets anders dat meer prioriteit heeft. Het betekent dat de uren op de boerderij werkelijk als onderdeel van het onderwijs-zorgprogramma opgenomen dient te worden.

De *inspectie* zal deze vorm van ondersteuning aan de leerlingen moeten erkennen als waardevol en passend bij deze doelgroep.

Het *ministerie* van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie zou projecten kunnen starten, samen met het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap en het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, om brede onderwijszorg experimenten op boerderijen te laten uitvoeren. Dit is vooral van belang om systematisch gegevens te verzamelen die kunnen bijdragen aan de opbouw van preventieprogramma's.

Ook *zorgverzekeraars* en *instellingen* voor Jeugd en Gezin zouden gebaat zijn bij een gezamenlijk experiment op grote schaal. Nu wordt er veel geld uitgegeven aan boerderijeducatie. Dat is zeer

waardevol, maar extra financiering van projecten voor deze doelgroep is op korte termijn wenselijk. Binnen gemeentes wordt steeds teruggegrepen op de discussie of we het hier hebben over educatieboerderijen of een andere vorm.

Inzetten op breed onderwijs lijkt beter perspectief te bieden voor extra geldstromen, dan het streven om onderwijs en zorg te blijven koppelen.

Tactisch niveau

schoolbesturen, zorg- en landbouworganisaties, opleidingsinstituten

Instellingsbesturen

Instellingsbesturen kunnen van elkaar leren door op bestuurlijk niveau te zoeken naar de meerwaarde van de boerderij als nieuw ontwikkelconcept binnen het aanbod van bOZ als brede onderwijszorg organisatie. De wil is er, maar de mogelijkheid om hieraan structureel en systematisch te werken komt niet echt van de grond. Dit heeft deels te maken met alle ontwikkelingen in het zorgstelsel, maar ook binnen bOZ zelf. De klik met de zorginstellingen (binnen bOZ) is wel gemaakt, maar de link met de landbouwwereld is er nog niet echt. Daarvoor is het concept vanuit de school ook nog onvoldoende uitgekristalliseerd en vooral vanuit de zorginstellingen als te complex ervaren.

Boeren

Boeren worden nog onvoldoende als partners van onderwijs- en zorginstellingen gezien. Dit komt deels door onbekendheid met de mogelijkheden op boerderijen, maar ook door het onvoldoende aansluiten van werkwijze en organisatie. De instellingsbesturen zullen tevens een plan moeten maken om boeren structureel op te nemen in hun personeelsbestand, dan wel als vaste samenwerkingspartner te erkennen. Hiervoor kan aansluiting gezocht worden bij lokale of regionale verbanden van zorgboeren of boeren met een educatieve functie (maar met ambitie tot brede onderwijszorg projecten).

Netwerkuitbreiding

De uitbreiding van het netwerk en inspiratie voor nieuwe allianties om tot een bOZ-brede aanpak te komen, is volop aan de gang. De vrijblijvende bOZ-constructie wordt op dit moment omgebouwd naar een structurele samenwerking binnen bOZ-verband. Dit heeft wel betekend dat alle perikelen binnen bOZ gedurende dit project ons hebben weerhouden van

veel gezamenlijke overleggen etc. We hebben letterlijk twee keer in een wat breder bOZ verband over de ontwikkelboerderijen kunnen spreken. Hierin kwam wel naar voren dat de bOZ organisaties zo'n innovatie zeker toejuichen en willen ondersteunen.

Transitieversterking

Het versterken van de transitie naar een duurzame ontwikkeling tussen boerderijen en scholen (in ieder geval in Noord-Holland) was tijdens de pilot niet mogelijk. Gelukkig hebben de verschillende, bij bOZ aangesloten organisaties aangegeven komende jaren te willen zoeken naar structurele ontwikkelboerderij constructies. Ook de ambitie om gezamenlijke professionalisering aan te pakken, wordt in een vervolgproject bekeken.

Intensief onderzoek

Het kost heel veel tijd om data te verzamelen tijdens projecten, vooral omdat het deels ook door de begeleiders zelf gedaan moet worden. Het is daarom van belang een gericht experiment en structurele onderzoekscapaciteit op dit onderwerp in te zetten.

Regionale samenwerking

Koppeling van brede onderwijszorginstellingen aan boerderijen in de regio. Samenwerking met de volgende organisaties lijkt voor vervolgactiviteiten noodzakelijk: onderwijsbesturen en hun scholen, zorginstellingen, LTO en/of regionaal georganiseerde (zorg) boerderijen met AWBZ-zorg of educatieve erkenning, gemeenten, provincie.

Stevige samenwerking opbouwen

Het is belangrijk om een vast samenwerkingsverband op te bouwen tussen bOZ en boeren in de regio. Hierdoor kunnen de boeren wennen aan de nieuwe doelgroepen en kunnen de onderwijs- en zorginstellingen de boerderij echt als een nieuwe leer-zorg locatie gaan beschouwen. Een goede voorbereiding van het programma, maar ook van de begeleiders door gezamenlijke bezoeken aan instelling en boerderij, helpen om een duidelijke structuur op te bouwen. Elke samenwerking is uniek en dient op wederzijds vertrouwen en het willen leren van elkaar gebaseerd te zijn.

Verder uitwerken groene ontwikkellijn 2-20 jaar

Het ligt in de bedoeling om de projectervaringen met andere organisaties in het land (die ook op speciale doelgroepen gericht zijn) verder uit te werken en vast te leggen.

Operationeel niveau

boeren, instellingen, docenten

Door de organisatorische en onderwijskundige belemmeringen zal de impact die de ateliervorm zou kunnen hebben, niet bereikt worden. Daartoe moet op instellingsniveau ook een aantal zaken beter geregeld worden.

Organisatorisch

Werken met cycli van vijf bezoeken van een halve dag aan de boerderij en dan wisselen van groep, blijkt bij de meeste kinderen onvoldoende transfer van de attitude, het gedrag en het geleerde naar een andere omgeving (zoals school) te bewerkstelligen. Meer overdracht van ervaringen op de boerderijlocatie en meer overdracht tussen de verschillende begeleiders van de kinderen (op school en op de boerderij) is dan ook wenselijk.

Breed onderwijskundig en zorggericht

De kwaliteit van de begeleiding van de kinderen hangt af van de kwaliteit van de begeleiders. De boer(in) als stabiele deskundige factor geeft werkinstructies. De begeleiders vanuit de school zullen zich degelijk moeten voorbereiden (bezoek aan de boerderij, werkstage op de boerderij en kennis opdoen van werken op de boerderij) om de kinderen goed te kunnen begeleiden. Verder is het noodzakelijk dat het brede onderwijszorg programma past binnen het instellingsbeleid en de leerdoelen die nagestreefd worden. Alles kan op de boerderij plaatsvinden, maar de keuzes moeten wel specifiek gemaakt, gedocumenteerd en vastgelegd worden.

Het versterken van competenties bij begeleiders

Het is van belang om de begeleiders (van de boerderij en de school of zorginstelling) structureel te laten werken aan het versterken van competenties. Professionalisering binnen een project laten plaatsvinden door middel van coaching op de werkplek, scholing op 'groene pedagogiek', en specifieke begeleiding van kinderen met ontwikkeling- en gedragproblemen op een niet schoolspecifieke locatie, zullen begeleiders aanmoedigen het geleerde te implementeren. Om tot verdere kwaliteitverbetering in brede onderwijs-zorg trajecten te komen zal dit zeker noodzakelijk zijn.

Contextgericht leren en ontwikkelen

De kinderen leren impliciet veel op de boerderij. Dit geven zowel de kinderen als de begeleiders aan. Ook qua gedrag en attitude blijken kinderen anders te zijn op de boerderij dan in het klaslokaal. Helaas blijkt het veranderde gedrag niet direct invloed te hebben op het gedrag in de klas. Dit kan onder andere komen doordat er geen onderwijskundige-pedagogische verbinding is tussen hetgeen op de boerderij gebeurt en in de klas. Om dit te bewerkstelligen is het noodzakelijk dat de gekozen ateliervorm voor de kinderen en de begeleiders nog intensiever wordt ingezet, namelijk een half of heel jaar één dag per week op de boerderij zijn, en hier ook een deel van het curriculum aan verbinden. In een nieuw project wordt hiernaar gekeken. Uit een vergelijking van de leerdoelen voor het basisonderwijs en het aangeboden programma op de boerderij blijkt dat de kinderen veel elementen aangedragen krijgen tijdens dit 'natuurlijk leren'.

Verdere informatie

Colofon

redactie:

Carlita ten Brink-Koningstein/
INTI Communicatie

vormgeving:

Rutger Post/InBeelding, Amsterdam

druk:

Raddraaier b.v.

januari 2011

Hubert de Waard
Stichting Agora
info@agora.nu

Drs. Yvon D. Schuler
ORGYD procesadvies & kindergroen
info@orgyd.nl of 0651231903

Literatuur

Blekemolen, E. (2009) *Vet man die boerderij. Onderzoek naar ervaringen van kinderen op de boerderij*, Utrecht/Castricum: Hogeschool Utrecht master ecologische pedagogiek.

Both, K. (2008) Naar een groene pedagogiek, <http://www.transforum.nl>

bOZ, (2005) *Het bOZ naar Amerika. Verslag van een inspirerende studiereis*, Amsterdam/Zaanstad: bOZ.

Brinkkemper, B. & D. Corver (2008) 'Groenatelier brengt leerling in balans met natuurlijke omgeving', in: *CNV Zorg primair*, no.1, Pp.16-18.

Hassink, J., D. Haubenhof, I. van der Meer, N. van der Kamp, E. Schreurs, Y. Schuler (2009) *Levende boerderij, Lerende kinderen*, Wageningen: Plant Research International/Rapport 257.*

Haubenhof, D. e.a. *Inventarisatie jeugdboerderijen*, Wageningen: Plant Research International (Rapport 174)

Hovinga, D. (2006) *Vegen, voeren en knuffelen op de boerderij. Pedagogisch-didactische betekenis van leren in praktijken*, Interne notitie voor de werkgroep onderwijs-zorggroep van het project Green Care Amsterdam.

Meester, A. (2007) 'Onderzoek naar buitenlessen', in: *NH dagblad* 16 juni

Minderhoud, L., Y. Schuler, S. Sliepen (2008) 'Ik heb een schaap gered, vet man', in: *JSW*, Jaargang 92, maart 2008, Pp. 18-20.

Schuler, Y.D. (2008) 'The farm as a special environment for children with learning disabilities', in: Dessein, J. eds. *Farming for Health. Proceedings of the Community of Practice Farming for Health*, november 2007, IVLO Ghent, Belgium.

Schuler, Y.D. (2009) *De boerderij als ontwikkelomgeving*, Wageningen: WUR/Transforum.*

*) Rapportages zijn te downloaden via: <http://www.transforum.nl/projecten/innovatieve-praktijkprojecten/item/33-green-care-amsterdam>
Of via de website van TransForum <http://www.transforum.nl>

Wat is het geweldig als partijen mogen experimenteren met een gedroomd gedachtengoed. Wanneer je denkt dat een andere pedagogische omgeving voor een kind een belangrijke bijdrage kan leveren aan diens ontwikkeling en je mag daar gedurende een aantal maanden aan werken op kosten van een ander, dan is dat een groot voorrecht.

Binnen dit project fungeerde AGORA als penvoerder. Er was een stuurgroep gevormd die de grote lijnen van het project besprak met de hiervoor benoemde projectleider. In de stuurgroep bleek dat de bevoegenheid van mensen over dit concept soms moeilijk in de praktijk te realiseren was. Dat lag soms aan heel gewone organisatieproblemen.

Iedereen is enthousiast over de resultaten. Knelpunt is voornamelijk hoe hiervoor structurele financiering gevonden kan worden. De goede resultaten die dit project gegeven heeft, dienen te leiden tot hoge inspanning van de betrokkenen om vervolgens ook dit probleem op te kunnen lossen. Ik wens u toe dat u met belangstelling deze notitie zult lezen en daar waar gevraagd uw inspanning wil leveren aan de voortgang van deze voorziening.

Hubert de Waard

penvoerder Transforumproject
adjunct algemeen directeur AGORA